

מלאכת מבשל

בישול אחר בישול

שי בן שימול

ראשי פרקים:

א. פתיחה

ב. מהות הבישול

ג. בישול אחר בישול

ד. בישול אחר בישול בלח

ה. גדר דבר לח

א. פתיחה

מלאכת בישול היא מלאכה המכשירה או משביחה דברי מאכל. על ידי הבישול, דבר המאכל נהפך להיות דבר חדש או במעמד משובח יותר, והרי האיסור הגדול בהלכות שבת זה ליצור דבר חדש. על מאכל שלא משתבח ולא משתנה על ידי הבישול, כותב הרמב"ם (הל' שבת ט, ג): "המבשל על האור דבר שאינו צריך בישול כלל פטור" - איסורו רק מדרבנן.

ב. מהות הבישול

אומרת הגמרא (מנחות נז, א):

גופא, אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: הניח בשר על גבי גחלים, היפך בו - חייב, לא היפך בו - פטור. היכי דמי? אילימא דאי לא היפך ביה לא בשיל, פשיטא! אלא דאי לא מהפיך ליה נמי הוה בשיל, אמאי לא מיחייב? לא צריכא, דאי לא היפך ביה הוה בשיל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי, וכי מהפיך ביה בשיל משני צדדין כמאכל בן דרוסאי, וקמ"ל, דכל מצד אחד כמאכל בן דרוסאי לא כלום הוא.

הגמרא מבררת מתי בדיוק דבר נחשב כמבושל, ומסיקה מדברי ר' יוחנן שאדם שבישל יעבור על איסור בישול רק כשהמאכל כולו התבשל כבן דרוסאי,¹ ואם פחות מכך אין זה נקרא בישול כלל. ה"משנה ברורה" (רנג, סקל"ח) מבאר את שיעור הבישול של מאכל כ"בן דרוסאי": "יש אומרים חצי בישול ויש אומרים שליש בישול, והשו"ע לקמן בסימן רנ"ד ס"ב סתם חצי בישול ובמקום הדחק אפשר דיש להקל".

לכאורה, מדידת רמת בישול המאכל, מתי מוגדר בישולו "כבן דרוסאי" ומתי לא, תלויה בגוף המאכל עצמו, אך כותב ה"חזון איש" (או"ח לו, ו):

והנה בישול הוא צורה בהאוכל ולא שייך בה חצאים במדה וצריך לשער בזמן הבישול, אם מתבשל כל צרכו בב' שעות, ארבעים רגעים הם לשליש בישול, ונראין הדברים דעד שהמים מגיעים ליד סולדת אינו מן החשבון והתחלת הבישול הוא משעה שהיד סולדת.

החזו"א סובר, שלמדוד את תהליך הבישול (שליש, חצי וכו') בגוף המאכל עצמו זה לא מציאותי, אלא יש למדוד על ידי הזמן שלוקח בדרך כלל למאכל להתבשל, והוא מעיר עוד הערה חשובה שצריך למדוד מזמן שהמים מגיעים לחום ש"היד סולדת בו",² שרק אז מתחיל תהליך הבישול ולא מזמן שהמאכל על האש.

ג. בישול אחר בישול

אומרת הגמרא (שבת קמה, ב):

כל שבא בחמין מערב שבת - שורין אותו בחמין בשבת. וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת. חוץ מן המליח הישן (ודגים מלוחין קטנים) וקוליים האיספנין, שהדחתן זו היא גמר מלאכתן. כגון מאי? - אמר רב ספרא: כגון תרנגולתא דרבי אבא.

1 "בן דרוסאי" היה שודר מפורסם, שמחמת עיסוקיו היה בהול לאכול את תבשיליו כשהם מבושלים שליש מבישולם המלא (רש"י) או חצי בישולם (רמב"ם) מאכל שנתבשל או נצלה בשיעור זה נחשב "צלוי" או "מבושל כיוון שהוא ראוי להיאכל ע"י הדחק.

2 זהו שיעור החום הנמוך ביותר המסוגל לבשל, אך מפני שגדר "יד סולדת בו" משתנה מאדם לאדם מפני שיש אדם שידו סולדת מרמת חום מסוימת ויד חברו לא סולדת, פסקה הגמרא ששיעורו זהו ש"כרסו של תינוק נכזית" שזהו שיעור אחיד לכולם, ולדעת הרבה פוסקים מפני שהדבר נשאר בספק יש להחמיר ולהחשיב חום של 45 מעלות כחום שבכוחו לבשל.

מכאן נלמד כלל יסודי בהלכות בישול בשבת - "אין בישול אחר בישול". את הטעם כותב רש"י בד"ה "כל שבא בחמין" - "כל מלוח שבא בחמין מערב שבת חוזרין ושורין אותו בחמין בשבת, ואין בו משום תיקון - שהרי נתקן כבר".

נחלקו הרמב"ם והרשב"א ביחס לגדר "כל שבא בחמין" שהוזכר בגמרא, בשאלה כמה צריך שיהיה בישולו מלפני שבת כדי שיהיה אפשר לשרותו בשבת. כותב הרמב"ם (הל' שבת ט, ג): "המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור". לפי הרמב"ם כדי שיהיה אפשר להשרותו או לחממו בשבת צריך שיהיה מבושל "כל צרכו". אך הרשב"א חולק וכותב (שבת לט, א): "פי' שבא בחמין מלפני שבת ונתבשל כמאכל בן דרוסאי, דשוב אין בו משום בישול".

עומק מחלוקתם היא, שהרשב"א סובר שמפני שלהלכה בישול "בן דרוסאי" מוגדר כבישול, רק על בישול כזה אדם יכול להתחייב, ומעבר לכך תהליך ה"השתבחות" של המאכל לא נקרא בישול להתחייב עליו; לעומת זאת, הרמב"ם סובר, שאף ש"בן דרוסאי" מוגדר כבישול, אך כל עוד נמשך תהליך הבישול והמאכל משתבח - אסור מדאורייתא להניחו על גבי האש. ה"שולחן ערוך" (שיח, טו) פוסק להלכה כהרמב"ם וז"ל: "דבר שנתבשל כל צרכו והוא יבש, שאין בו מרק מותר להניחו כנגד המדורה אפילו במקום שהיד סולדת בו".

ד. בישול אחר בישול בלח

הבאנו לעיל את המשנה: "כל שבא בחמין מערב שבת - שורין אותו בחמין בשבת. וכל שלא בא בחמין מערב שבת - מדיחין אותו בחמין בשבת", ולמדנו ממנה את הכלל: "אין בישול אחר בישול". נחלקו הראשונים האם כלל זה אמור רק לגבי תבשיל יבש, או גם לגבי תבשיל נוזלי.

הגמרא (שבת לד, א) אומרת:

אמר רבא: מפני מה אמרו: אין טומנין בדבר שאינו מוסיף הבל משחשכה - גזרה שמא ירתית. אמר ליה אביי: אי הכי, בין השמשות נמי ניגזר! - אמר ליה: סתם קדירות ורתחות הן.

מפרש רש"י שם בד"ה "משחשכה":

אפילו מבעוד יום אסור, כדתנן בפרק ד' בשבת (מז, ב) אין טומנין לא בגפת כו' גזירה שמא ימצא קדרתו שנצטננה כשירצה להטמינה, וירתיחה תחילה, ונמצא מבשל בשבת.

הרי שלדעת רש"י אסור להרתיח שוב את הקדירה אחרי שהתקררה, מפני שיש בזה משום בישול. לכאורה, דברי רש"י סותרים את דברי הגמרא, שאמרה: "כל שבא בחמין מלפני שבת שורין אותו בחמין בשבת", ולפיה מותר להרתיח שוב את הקדירה מפני שהורתחה כבר מלפני השבת, ואם כך, איך רש"י אסר זאת?!

הרא"ש מיישב סתירה זאת (פרק הכירה, יא) וז"ל: "הא דאמרינן כל שבא בחמין לפני שבת - שורין אותו בחמין בשבת, התם היינו בתבשיל יבש כגון תרנגולתא דרבי אבא". לפי הרא"ש - מה שהגמרא התירה להחזיר ולשרות בחמין בשבת, זהו בתבשיל יבש, וכשרש"י אסר לשוב ולהרתיח את הקדירה, מדובר בתבשיל לח, שבזה יש משום בישול, וכן סובר גם ר' יונה וז"ל:

איכא מאן דאמר בירושלמי, עירוי אינו ככלי ראשון וכשמערין המים לאלתר שיצאו מן הכלי אף על פי שהן רותחין פסק כח רתיחתן מלבשל כדין כלי שני שאינו מבשל ומתבשלין בתוך כלי ראשון ומים מבושלין אם פסקה רתיחתן יש בהן משום בישול.

הרי שלדעת רש"י, רא"ש ור' יונה - מים שהתבשלו ונצטננו - יש בהם עוד משום בישול. ה"משנה ברורה" (שיח, סקכ"ט) מבאר את סברתם וכותב כך: "דבדבר לח כיון שאזיל חמימותו ונצטנן בטל ממנו שם בישולו הראשון". מבואר בדבריו, שסברתם היא שעיקר הבישול בלח זהו חום התבשיל, ואם כך, כשתבשיל נוזלי מצטנן בטל ממנו שם בישול לגמרי, וחוזר לקדמותו, וחימומו זהו בישולו.

לעומתם, הרמב"ם (שם) פסק: "המבשל על האור דבר שהיה מבושל כל צרכו או דבר שאינו צריך בישול כלל פטור", ומכך שלא חילק בין דבר יבש לדבר לח, משמע שסובר הרמב"ם שבכל אופן פטור - בין בדבר יבש ובין בדבר לח. זאת מפני שלשיטתו אין בישול אחרי בישול גם בדבר לח. וכן הרשב"א בחידושיו כותב (שבת מ, ב):

ומכל מקום מסתברא דאינו אסור לבשל כנגד המדורה ולא בכלי ראשון אלא בצונן שלא נתבשל וגזירה הפשר אטו בישול, אבל צונן שנתבשל אפילו בכלי ראשון או כנגד המדורה ואפילו במקום שהיד סולדת בו, מותר (להניחו).

וכן הר"ן על הרי"ף (יט, מדפי הרי"ף) כותב:

מיהו הני מילי (להניח ליד המדורה) בדבר שלא נתבשל, אבל צונן שנתבשל מותר להניחו אפילו בכלי ראשון או כנגד המדורה ואפילו במקום שהיד סולדת בו שאין בישול בכך וראיה לדבר מדתנן (קמח, ב) כל שבא בחמין לפני שבת שורין אותו בחמין בשבת כלומר, אפילו בכלי ראשון אע"פ שתולדות האור כאור

והמבשל בה חייב חטאת כמבשל על גבי האש ממש, ומיהו דווקא בכלי ראשון או כנגד המדורה אבל ע"ג האש ממש אסור אלא אם כן גרוף וקטום דהא אסקינן לעיל דאפילו תבשיל המצטמק ורע לו אסור להחזירו על גבי הכירה שאינה גרופה ואינה קטומה הלכך דוקא כנגד המדורה הוא דשרי א"נ בכלי ראשון.

ובמקום אחר דוחה הר"ן את דברי ר' יונה שהבאנו לעיל מכל וכל, וכותב (ר"ן על הרי"ף כא, ב):

לא ידעתי מניין לו (לר' יונה), שהרי כל שבא בחמין מלפני שבת שורין אותו בחמין בשבת אף על פי שהוא צונן גמור, ולא ידעתי הפרש בין מים מבושלים למבושל אחר וצריך עיון ובדיקה.

הר"ן תמה על ר' יונה, ושואל עליו מתוך כך שמציאותית הוא לא רואה הבדל בין תבשיל נוזלי שהתבשל לכל תבשיל אחר. וכן מביא גם ה"אגלי טל" (אופה סעיף ט, אות יב): "אך בירורן של דברים דבחמין יש שני דברים הא', מה שהמים נתבשלו ואפילו לאחר שנצטננו אינו דומה מים מבושלים לקודם שנתבשלו וזה ידוע ברפואה".

ה"פרי משה" (סי' יט) מבאר את צדדי המחלוקת וז"ל:

והנה נחלקו הראשונים אי הא דאין בישול אחר בישול הוא רק ביבש או גם בלח, דהר"ן הביא דדעת ר' יונה דבלח יש בישול אחר בישול, והר"ן הקשה דמה נפקא מינה בין אוכל ומשקה ואפילו אם נצטנן לגמרי גם כן שרי. ונראה דתלוי במשנ"ת בגדר בישול דמים, דאם החיוב משום החימום אם כן ד"נ כיוון שנתקרב אם כן בטל כל מעלת בישולו וא"כ הרי זה כהבישול הראשון, ולא דמיא לדבר יבש דאפילו שהוא קר מכל מקום כיוון דעיקר תיקונו הוא שיהיה ראוי לאכילה והרי הוא כבר מוכן לאכילה. אבל הר"ן לשיטתו דנתבאר דס"ל בדרשותיו דהתיקון דמים הוא גם כן השנוי שנעשה בחומר ובבישול השני מתבשל יותר מהר אם כן שפיר איכא למימר דאין חילוק בין יבש ללח דבתרווייהו התיקון של הבישול עדיין קיים.

נמצא ששורש מחלוקתם הוא בגדר בישול של דבר לח, לדעת הסוברים שיש בישול אחר בישול בלח - חימומו זהו בישולו. בכל פעם שמחממים נוזל שהצטנן הרי זה בישול, משום שהחימום השביח את המים. לעומת זאת, לדעת הסוברים שאין בישול אחר בישול - נוזל שהתבשל בפעם הראשונה, שונה מהותית מנוזל שלא התבשל כלל, ועל אף שהצטנן אין בו עוד משום בישול.

להלכה, מרן בשו"ע (שיח, ד) פסק כדעת רש"י והרא"ש, וחילק בין תבשיל לח שיש בו משום בישול אחר בישול לתבשיל יבש:

תבשיל שנתבשל כל צרכו, יש בו משום בישול אם נצטנן.

הגה: וי"א דוקא אם מצטמק ויפה לו (רבינו ירוחם ח"ג);

ואם לא נתבשל כל צרכו, ואפילו נתבשל כמאכל בן דרוסאי, שייך בו בישול אפילו בעודו רותח; וה"מ שיש בו בישול אחר בישול, בתבשיל שיש בו מרק, אבל דבר שנתבשל כבר, והוא יבש, מותר לשרותו בחמין בשבת. ואם הוא דבר יבש שלא נתבשל מלפני השבת, אין שורין אותו בחמין בשבת.

נמצא, שלפי השו"ע, תבשיל לח - אם אין בו חום ש"היד סולדת בו" - אסור לחממו שוב לחום ש"היד סולדת בו". אמנם, הרמ"א בהג"ה (שיח, טו) מקל יותר ומתיר לשים או להחזיר את התבשיל על הפלאטה, כל עוד "לא הצטנן לגמרי" ו"חם קצת". יש לשאול על הרמ"א, אם הוא סובר שיש בישול אחר בישול בלח, אז כל עוד התבשיל ירד מחום שהיד סולדת בו, יש משום בישול! ואם הוא סובר שאין בישול אחר בישול בלח, אז מה ההבדל אם התבשיל הוא חם קצת או צונן לחלוטין?

מתרץ ה"חזון איש" (או"ח לו, יג):

וכתב הרמ"א דאנן נוהגים להקל כדעת הרשב"א והר"ן דאפילו בדבר לח אין בישול אחר בישול אף שנצטנן אלא שאין אנו מקילין אלא בלא נצטנן לגמרי, והנה מעיקר הדין אין שום מקום לחלק בין נצטנן לגמרי ללא נצטנן לגמרי דכל שאין היד סולדת בו חשיב מן הדין כצונן ועל כן שאנו תופסין לעיקר הדין כדעת הרמב"ם הרשב"א והר"ן שאין איסור לחמם את הצונן המבושל, אלא מפני שלא יבואו להקל בחיים לא נהגו להקל בצונן שאין חמימותו ניכרת.

ה"חזון איש" מתרץ, שבאמת הרמ"א סובר שאין בישול אחר בישול בלח, אך אם נתיר לבשל תבשיל שהצטנן לגמרי יגרם מכך שיבואו ויקלו לבשל צונן שלא התבשל מעולם, שאיסורו דאורייתא. מפני זה הצריך הרמ"א שהתבשיל יהיה "חם קצת", שזה מעיד על בישול שנעשה בתבשיל.

ישנו דין שמסכימים עליו הרמ"א והשו"ע והוא לגבי תבשיל המצטמק ויפה לו אל מול מצטמק ורע לו. ה"שולחן ערוך" כותב (שיח, ד): "תבשיל (שיש בו מרק) שנתבשל כל צרכו יש בו משום בישול אם נצטנן", והרמ"א מעיר בהג"ה שם: "ויש אומרים דוקא אם מצטמק ויפה לו" (יש בו משום בישול אחר בישול). ה"בית

יוסף" כותב בשם ר' ירוחם "דכל שרובו רוטב ומצטמק ויפה לו וכו". אם כן, בכל פעם שהרוטב מצטמק ויפה לו זה נקרא ממש מבשל ואסור.

אך ה"בית חדש" (שיח, סק"ב) חולק על החילוק שבין מצטמק ויפה לו למצטמק ורע לו, וז"ל:

ותימה דלענין מבשל שהוא אב מלאכה וחייב חטאת מה לי מצטמק ויפה לו מה לי מצטמק ורע לו הלא לא חילקו בפרק כירה בין יפה לו לרע לו אלא לענין גזירת שמא יחתה דביפה לו חיישינן שמא יחתה וברע לו לא חיישינן... אבל לענין אב דמבשל דחייב חטאת פשיטא דאף ברע לו חייב.

ה"בית חדש" תמה על חילוק זה, שבין מצטמק ויפה לו למצטמק ורע לו, לענין הבישול עצמו, מפני שהוא אב מלאכה ממש ואין לחלק בו לפי מצבים. כל החילוק שחילקו בגמרא (לז, ב) הוא לענין "חיתוי בגחלים", היינו שאם ישנה קדירה ובתוכה תבשיל, אם התבשיל יצטמק ויפה לו כל עוד שהוא על האש, יהיה אסור להניחו על האש מערב שבת מפני שיש חשש שמא יבוא ויחתה בגחלים בשבת, ועל ידי כך יורז את הבישול ויעבור על מלאכת "מבעיר". אך חילוק זה, שבמצטמק ויפה לו יש בישול ובמצטמק ורע לו אין בישול, לא שייך כלל בפעולת הבישול עצמה, מפני ש"בישול" הוא אב מלאכה שאסור בשני המצבים.

ה. גדר דבר לח

אחרי שביארנו לעיל את המחלוקת בענין החזרת תבשיל צונן, נבאר עתה את ההגדרה של "תבשיל לח". ה"בית יוסף" כותב בשם ר' ירוחם (סי' רנג): "דכל שרובו רוטב ומצטמק ויפה לו והוא צונן כשהחזירו על גבי הכירה ומצטמק הוי מבשל גמור". מכך שכתב: "דכל שרובו רוטב", משמע שאם מיעוטו רוטב אין זה נחשב ללח, ודינו כתבשיל יבש. ה"מגן אברהם" (שם, סקל"ב) סובר את ההפך: "ואם אין רוטב בקטניות, אפילו נצטננו לגמרי, שרי ליתן עליהם רוטב" - משמע, שאם יש על הקטניות רוטב, ואפילו מעט, נחשב התבשיל ללח, ואסור ליתן עליו רוטב חם, כיוון שיתקיים בישול. וכן הביא גם בעל "התניא" (שו"ע הרב, או"ח שיח, יא): "תבשיל יבש שאין בו רוטב כלל אין בו משום בישול אחר בישול אם נתבשל כל צרכו ואפילו נצטנן לגמרי", וכן כותב עוד (יז): "ומכל מקום בשר שור אסור ליתן בכלי ראשון שאף שהבשר אינו מתבשל מכל מקום הלחלוחית שעליו מתבשל אלא אם כן שהוא יבש שאין עליו לחלוחית כלל" - הנה מוכח מדבריו שרק תבשיל יבש אין בו משום בישול, אך תבשיל שיש בו נוזל ואפילו מעט, אסור.

ה"פרי מגדים" (משב"ז רנג, סקי"ג) מדייק ומסביר את דעתו של ה"שולחן ערוך", וז"ל:

והיינו דעיקר הבישול הוא שמצטמק ולפ"ז שפיר הולכין בתר רובו דרובו רוטב מצטמק ויפה לו הוא ומתכוין לצימוק והוה בישול ואם רובו יבש אין דעתו לצימוק כי מצטמק ורע לו הוא ליבש.

נראה מה"פרי מגדים" כי מכך שכתב הבית יוסף שדווקא כשיהיה רוב רוטב כתבשיל ייחשב כלח, עולה שרק אז נחשב מצטמק ויפה לו, ודינו כתבשיל לח. ואילו כאשר יש מיעוט רוטב ייחשב כמצטמק ורע לו, ודינו כתבשיל יבש.

הרב משה פיינשטיין (אג"מ או"ח ד עד, מבשל, ז) כותב:

הנה לא מובן חילוק בין רוב לח למיעוט לח מאחר דמיעוט הלח יתבשל כשהוא צונן, אשר על כן הוא הכרח לפרש כמשמעות הפמ"ג בסימן רנ"ג במשב"ז סקי"ג דברוב הוא מצטמק ויפה לו ובמיעוט הוא מצטמק ורע לו, שלכן יש לאסור כיון דרבים פליגי על הרמ"א... שלכן אין דין זה ברור ומהראוי להחמיר. ובשעת הדחק הגדול אולי יש להתיר.

הרב משה פיינשטיין סובר שכיוון שלכאורה החילוק של הרמ"א וה"בית יוסף" בין רוב לח למיעוט לח אינו מובן, מפני שבמציאות גם המעט מתבשל, ואין הבדל בכמות התבשיל שמתבשל, על כן חייבים לפרש זאת כפי שפירש ה"פרי מגדים". דהיינו, שבמקרה שיש רוב רוטב - מצטמק ויפה לו, וכשיש מיעוט רוטב - מצטמק ורע לו. אמנם, מפני שישנם רבים החולקים על הרמ"א שהתיר חימום במצטמק ורע לו, ראוי להחמיר גם במקום בו הנוזל הינו מיעוט התבשיל, ויש להתיר רק בשעת דחק גדולה.

הרב עובדיה יוסף תמה על פסיקת ה"אגרות משה", שהרי רוב האחרונים פוסקים כרמ"א, וכן נראה שאף השו"ע סובר כן, ולכן לדעתו יש להקל במצטמק ורע לו (חזו"ע שבת ד יא, יא):

והנה מה שאמר שמאחר שרבים חולקים על הרמ"א שהיקל במצטמק ורע לו, יש לאסור, במחכ"ת אינו מחוור, שאדרכא רוב האחרונים סבירא ליה כהרמ"א שמצטמק ורע לו מותר גם בתבשיל לח.

הרב עובדיה יוסף (חזו"ע הל' שבת ד מבשל, יא) מסביר שהגדרת תבשיל לח הוא תבשיל שרובו נוזל, ולכן אם הנוזל מיעוט, הריהו כמתבטל לגבי היבש, והתבשיל כולו מוגדר כיבש. הוא מתבסס בדבריו על דברי ה"מנחת כהן" (משמרת השבת, שער ב, ב ד"ה "התנאי השני"), וז"ל:

ונראה לי שאפי' יש מעט שומן או מרק בדבר שנתבשל כל צרכו, עם כל זה מותר להניחו נגד המדורה או לשרותו בחמין שהרי אין לך בשר שאין מוהל או שומן יוצא ממנו, ועם כל זה נידון לדבר יבש, ונראה שכל שהרוב הוא דבר יבש אע"פ שיש בו קצת רוטב לא שייך בו בישול.

מכאן מסיק הרב עובדיה, שאף שרואים שהנוזל מתבשל, כאשר הוא מועט - נחשב התבשיל ליבש, מאחר שהנוזל מתבטל לגבי היבש ועל כן מותר. וכן, מפני שבישול מיעוט הנוזלים הוא מצטמק ורע לו: "שאם יש רוטב מעט ורובו יבש, על פי רוב הוי מצטמק ורע לו, שהלחלוחית המועטה מתאדה ומתייבשת, ולכן סבירא ליה למרן להתיר במיעוטו רוטב".